KASTAMONU İLİ TOSYA İLÇESİ GELENEKSEL KISTI TAKISI

Birnaz ER[1], Zeliha SARIKAYA HÜNEREL[2]

ÖZ

Takı kullanılmaya başlandığı ilk günden günümüze kadar olanki süreçte birbirinden farklı amaç ve anlamlar yüklenerek kullanılsa da fiili olarak kullanımını hep korumuştur. Günümüzde takı kültürü süslenme, yatırım, ekonomik durum belirtisi ve geleneklerin bir gereği olarak kullanılmaktadır. Geleneksel takılar, geçmiş uygarlıkların kendilerinden sonraki nesillere bıraktığı sosyal ve kültürel anlamları taşımaktadır. Bu nedenle miras bırakılan geleneksel takıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması oldukça önemlidir. Çalışmanın da konusunu oluşturan Kastamonu ili Tosya ilçesi kültürüne özgü olan Kıstı takısı bu geleneksel takılar arasındadır. Günümüzde sınırlı sayıda ustalar tarafından sadece sipariş üzerine üretilen Kıstı takısı kaybolmaya yüz tutmuş el sanatları arasındadır. Bu çalışmada Kıstı takısı, yapılan saha çalışmasında elde edilen bilgiler doğrultusunda tanıtılmış, yapım aşamaları açıklanarak fotoğraflarla belgelenmiş, Kastamonu ili kültür gelenek ve göreneğindeki yerine değinilmiş ve yaşadığı sorunlara değinilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Takı, El Sanatları, kültür, Kastamonu, Tosya, Halk Kültürü, Kıstı

[1]Dr.Öğr.Ü., Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Güzel Sanatlar MYO, Geleneksel El Sanatları Bölümü, birnaz.er(at)dpu.edu.tr
[2] Öğretim Görevlisi. Gazi Üniversitesi Polatlı MYO.zelihasarikaya(at)hotmail.com

THE TRADITIONAL KISTI JEWELRY of KASTAMONU-TOSYA DISTRICT

ABSTRACT

As long as the jewelry first appeared, either disappeared or have been mechanized by modern technology, wearing jewelry has remained virtually unchanged. Despite all the meanings attributed to it and different production techniques, the jewelry has survived to the present day.Today, jewelry culture is used as a means of decoration, investment, signs of economic condition and traditions. Traditional jewelry carry the social and cultural meanings that past civilizations have left to their descendants. For this reason, it is very important to protect traditional jewelry and to transfer it to future generations. The Kıstı jewelry, which is unique to the Kastamonu - Tosya district culture, is among these traditional jewelry. The Kıstı jewelry is among the handicrafts that have been lost which is produced on order by limited number of masters. In this study, the Kıstı jewelry was introduced and documented in the light of the information obtained in the fieldwork, the importance of Kıstı jewelry is mentioned in the tradition of Kastamonu city and suggestions for solutions were presented by addressing the problems that were experienced.

Keywords: Jewelry, Handcraft, Culture, Kastamonu, Tosya, Public Culture, Kıstı

1.GİRİŞ

Takı, kişinin gündelik yaşantısında veya özel günlerinde kullandığı, giysinin tamamlayıcısı olan bir süsleme öğesidir. Takı, kişinin renk tercihine, beğenisine, kişiliğine ve psikolojik durumuna göre farklılık gösterebilen, çeşitli malzemelerle çeşitli şekillerde üretilebilen bir giyim aksesuarıdır.

Anadolu'da yapılan arkeolojik kazı buluntularında, insanların doğa şartlarından, nazardan ve büyüden korunmak amacıyla çeşitli taşlardan, kemikten, hayvan dişlerinden, tüylerden, derilerden, kabuklardan bilezik, küpe ve kolye gibi takılar yaptıkları görülmüştür. Daha sonra insanların yerleşik yaşama geçmesiyle takının kullanım amacı ve ona yüklenen anlamlar değişmiş, doğal yaşamın bir sonucu olan ticaretin ve teknolojinin olanaklarıyla madenler işlenmiş, bakır, kurşun ve altın gibi madeni takılar üretilmeye başlanmıştır. Uygarlıkların geçiş yolu olan Anadolu, ev sahipliğini yaptığı uygarlıkların kültüründen de beslenerek oldukça zengin bir kültür birikimine sahip olmuştur. Anadolu'da yaşamış olan her bir uygarlık kendi kültürünü, inancını ve sanat anlayışını birbirlerine aktararak farklı teknik ve uygulamaların oluşmasına, gelişmesine ve yayılmasına katkı sağlamışlardır. Böylelikle sanat kültürler arası etkileşim ve iletişimin temel unsuru olarak gelişmiştir. Günümüze kadar gelebilmiş olan çeşitli sanatsal ürünlerden ve takılardan, o dönemde kullanılan malzemeler, teknikler ve üretim biçimleri ile ilgili olarak bilgi edinilebilmektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, madenler işlenebilir hale gelmiş ve takı sektöründe büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Teknolojinin olanaklarından yararlanılarak, geçmişin sanat birikimiyle günümüz sanat anlayışı ve farklı süsleme tekniklerini, değerli ve yarı değerli taşlarla bir araya getirerek veya ayrı ayrı kullanarak günümüz kuyumculuğunda çağdaş bir döneme geçilmiştir. Türkiye'de günümüz kuyumculuk sektörü, Anadolu'nun zengin kültür birikiminden beslenerek takı sektörünü şekillendirmektedir.

Geçmişte takı kullanımını daha çok yaşam şartları şekillendirirken günümüzde zorunlu ihtiyaçtan çok süslenme kavramı belirleyici olmaktadır. Günümüz takı sanatı, köklerini geçmişten alarak, kendi kültürü ve gelenekleriyle birleştirmiş ve geleneksel takı sanatını yaratmıştır. Anadolu kültüründe takı kullanımında genellikle geleneksel değerlerin etkisi altındadır.

Türk toplumunda düğünler, doğum günleri ve sünnet törenleri çok önemlidir. Özel anlarını gösterişli kılmak amacıyla çeşitli takılar kullanılması Türk toplumunda

gelenekleşmiştir. Özellikle saray kadınlarının giyim kuşamında önemli bir yer tutan mücevherler, sadece takıları değil giysileri de süsleyerek ihtişam artırmaktadır. Takı sadece gösteriş değil kimi zaman kadının yaşamını anlatan bir kimlik olmuştur. Başlıklardan sarkan altın pulların sayısı bazı yörelerde kadının kaç çocuğu olduğunu belirtirken, bazı yerlerde kadının kaç yıllık evli olduğu anlatır. Genç kızların, evli veya dul kadınların takılarında da farklılıklar görülür. Bin yıl öncesinden başlayıp, yaşadığımız güne kadar takılar ele alınıp incelendiğinde, her çağın tasarım yönünden kendine has özellikler sunmasına karşın, kuyumcuların çalışma yöntemlerinde ve aletlerinde pek farklılık olmamıştır (Demirtaş, 1996).

Günümüzde Anadolu geleneğinin bir parçası olan takı; doğumlarda, kına gecelerinde, düğünlerde, özel günlerde hem ziynet eşyası hem de yatırım amacı olarak, altın madeniyle karşımıza çıkmaktadır. Günlük yaşamda şıklığın vazgeçilmezi olan takı daha çok kadınların kullandığı aksesuarlar olarak kalmamakta erkeklerin de kullanım alanlarına hizmet etmektedir (Favori,2002, Özkan,2012).

Geleneksel takılara olan talep, zaman içerisinde zevklerin, yaşam tarzlarının ve gelişen teknolojinin getirdiği imkânlar içerisinde değişime uğrayarak azalmıştır. Bu sebeple geleneksel takılar ancak antikacılarda, müzelerde, az da olsa Anadolu'nun kırsal kesimlerinde düğünlerde ve folklor ekiplerinin giyim kuşamlarında görülmektedir.

2. Kastamonu-Tosya Geleneksel Takısı: Kıstı

İlk çağlardan günümüze kadar olan süreçte toplumların sürekli olarak değişen gelişen ihtiyaçlarına cevap veren takılar her dönemde farklı amaçlarla kullanılmıştır. Günümüzde geleneksel takı kullanımı, teknolojinin gelişmesi, moda kavramı, ekonomik değişkenlikler, yeni ustaların yetişememesi, eski ustaların farklı iş alanlarına yönelmesi ve yaşamlarının son bulması, bazı yöresel takı kültürlerinin sürecini tamamlaması gibi nedenlerden dolayı sınırlanmıştır ve hatta yok olmaya yüz tutmuştur.

Anadolu takı kültürüne baktığımızda birçok yörenin kendisine özgü takı kültürü bulunmaktadır. Her yörede geleneksel hale gelmiş olan takılar birbirinden farklı teknik ve malzemelerle üretilmektedir. Örneğin Beypazarı ilçesi ve Mardin ilinde telkâri tekniği ile gümüş takılar ön planda iken, Trabzon ve Urfa illerinde telkâri tekniği daha çok altın ile üretilmektedir. Bunun dışında, Van, bolu, Sivas, Erzincan, Trabzon, Eskişehir gibi illerde de savatlı gümüş işlemeciliği ve Kastamonu- Tosya ilçesinde ise kıstı takısı altın madeni ile üretilerek yöreyle simgeleşen bir takıdır.

Anadolu kültüründe evlenme-evlendirme adetleri, genç kızlara çeyiz biriktirme ve gelinlere takı takma gibi adetler, günümüzde bazı yörelerde hala devam etmektedir. Kastamonu ili Tosya ilçesi geleneklerini devam ettiren yerlerden biridir. Tosya ilçesinde üretilen "Kıstı" takısı kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel takılardandır. Kıstı, sözlük anlamı olarak saç tokası, altınlardan yapılan bir çeşit gerdanlık olarak belirtilmektedir (TDK, 2018).

Kıstı takısı, Kastamonu'nun Tosya ilçesinde yüzyıllardır, tamamen elle işlenerek yapılan, altından kolye, küpe ve bileklikten oluşan set şeklindeki takılardır. Anadolu'nun bir çok yöresinde geleneksel hale gelen takılar gibi Kıstı takısı da Tosya'da geleneksel olarak gelinlere takılan bir takıdır, kıstı mutlaka her gelinin çeyizinde bulunan ve daha sonra satılmayan, anneden kızlarına miras bırakılan bir takıdır. Yörede kıstı ustası Mustafa Çilingir ile yapılan görüşmede, takıya verilen "kıstı" isminin, takının boynu tamamen kavraması ve sarmasından verilmiş olabileceğini belirtmiştir.

Kıstı, Tosyalı ermeni ustalardan Tosya'ya kazandırılmış bir takı sanatıdır. Standart bir Kıstı 33 Ayak ve 34 Kent'ten oluşmaktadır ancak bunun yanı sıra arkaya kadar uzatılan Kent'ler ile 33 ayak ve 58 kenet ile de kıstı üretimi yapılmaktadır. Ayak, Kıstı'nın ana motifidir ve kentler ile boyun üzerine sarkar. Genellikle balık motifi olan ayaklar, kesin olmayan bilgilere göre Şahmeran'dan esinlenerek oluşturulmuştur ve boyu 2cm'dir. Kent ise, incilerle birlikte yan yana dizilen ve ayak kısmını tutan, boynu sarmalayan kısımdır. Kentler fiyonk şeklindedir ve yaklaşık 1 cm uzunluğundadır.

Fotoğraf No:1 Kent

Fotoğraf No:2 Ayak

Kıstı Yapım Aşamaları

Kıstı 22 ayar altından yapılır. Gümüş kıstı yapılmak isteniyorsa potada eritilecek olan hammadde gümüştür. Bu aşama Kıstı'da kullanılacak 22 ayar altının potada eritilmesiyle başlanır. Potada eritilen altın silindirde çekilerek levha haline getirilir. 6/6,5 Mikron levha elde edilene kadar çekilme işlemine devam edilir. Yüksek mikronlardaki altın levhanın işleme sürecinde levhanın çatlamasına neden olur.

Kıstı yapımında kullanılan kalıplar ustaların Kıstı'nın bilinen şekline sadık kalınarak, boyutlarında ve ayakların üzerinde bulunan dokularda değişiklik yapmak suretiyle kendilerinin geliştirdiği kalıplardır. Kıstı ustası Mustafa Çilingir'in söylediğine göre Tosya'da her kıstı ustasının kimliği niteliğindedir ve hangi Kıstı'nın hangi ustanın eseri olduğu bilinmektedir.

Kıstı kalıbının altın levha üzerine çakılması, rahat şekil almasından dolayı kurşun yüzey üzerinde yapılmaktadır. Kalıpların levha üzerine geçebilmesi için öncelikle kurşun üzerine Kent ve Ayak kalıpları çakılır, levha bu yüzeyin üzerine konularak yeniden kalıpların çakılmasıyla Kent ve Ayak motifi levhaya geçmiş olur. Kent ve Ayaklar kenarlarından kesilir, kesilen kenarlar kurşundan arındırılmak için fırçalanır. Toz kaynak Kent ve Ayakların içine doldurulur, parçalar boyut ve kenar eşitliği sağlamak için zımparalanır ve daha sonra parçaların birbirine kaynaması sağlanır. Parçaların kaynak esnasında kaymasını önlemek ve parlatırken de küçük parçaları sabit tutabilmek için ısıya dayanıklı Sürgüş teli ile birbirine bağlanır. Kaynayan parçaların kenarlarına delikler açılır, bu deliklerden fişek denilen halkalar kaynatılır. Bu halkalar sayesinde Kent ve Ayakların incilerle birlikte yan yana dizilmesi sağlanır. Bu şekilde oluşturulan Ayak ve Kent'ler üzerindeki kurşun cürufundan arındırılmak için asite atılır ve torna tesfiye işleminden sonra incilerle beraber Kıstı'yı oluşturmak için yan yana dizilir.

Fotoğraf No: 3 Kıstı Yapımında Kullanılan Araç Gereçler

Fotoğraf No:4 22 Ayar Altının Potada Eritilmesi

Fotoğraf No:4 22 Ayar Altının Potada Eritilmesi

Fotoğraf No:5 22 Ayar Altının Silindirde Çekilerek Levha Haline Getirilmesi

Fotoğraf No:6 Silindirden Çekilen Altının Mikron Değerinin Ölçülmesi Ve İşlenmeye Hazır Hale Getirilmesi

Fotoğraf No:7 Kent ve Ayak Kalıpların Hazırlanması

Fotoğraf No:8 Kurşun Yüzey Üzerinde Kent Kalıbının Altına Çakılması

Fotoğraf No:9 Kurşun Yüzey Üzerinde Ayak Kalıbının Altına Çakılması

Fotoğraf No:10 Kalıptan Çıkarılan Ayak Ve Kementlerin Kenarlarının Kesilmesi Ve Fırçalanması

Fotoğraf No:11 Kalıptan Çıkarılan Ayak Ve Kentlerin İçine Kaynak Doldurmaya Hazırlama Aşaması

Fotoğraf No:12 Ayak ve Kentlerin İçine Kaynak Doldurulması

Fotoğraf No:13 Ayak ve Kentlerin Kaynatılması İçin Birbirlerine Tel İle Bağlanması

Fotoğraf No:14 Ayak ve Kentlerin Birbirlerine Kaynatılması

Fotoğraf No:15 Ayak ve Kentlerin Kenarlarına Bağlantı Yeri Olan Fişeklerin Kaynatılması

Fotoğraf No:16 Ayak ve Kentlerin Asite Atılması Ve Parlatılması

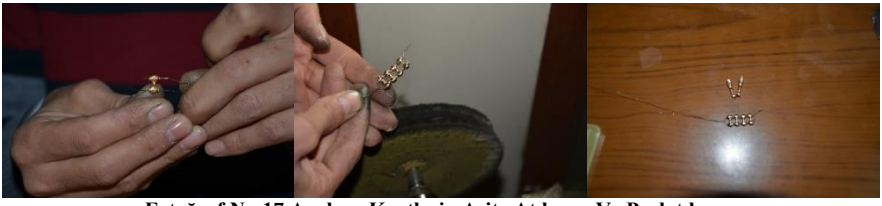

Fotoğraf No:17 Ayak ve Kentlerin Asite Atılması Ve Parlatılması

Fotoğraf No:18 Kıstı Takı Örnekleri

Fotoğraf No:19 Kıstı Takı Örnekleri

3. SONUÇ

Takı, ilk kullanılmaya başlandığı andan günümüze kadar olan süreçte birbirinden farklı misyonlar üstlenmiştir. Takının geleneksel anlamda varlığını sürdürebilmesi ile ilgili olarak kaybolmaya yüz tutmak ve/veya modern teknolojin gölgesinde kalmak gibi süreçleri de söz konusu olmuştur. Hayatımızın her alanına hâkim olan modern teknoloji kuyumculuk alanına da damgasını vurmuş ve seri üretimle, döküm tekniği ile üretilen yüzükler, gerdanlıklar, küpeler ve bileklikler gibi takılarda fabrikasyon üretimin kullanım oranının artmasını sağlamıştır. Bu durum geleneksel takıların tercih edilmesini sınırlamış ve birçok ustanın sanatını icra etmesini engellemiş olsa da Anadolu kültürünün günümüzde de yaygın olmasından kaynaklı gelenek ve göreneklerimizin bir gereği olarak birçok bölgede sınırlı sayıda da olsa geleneksel takı üretimi ve kullanımı devam etmektedir.

Kastamonu ili Tosya ilçesi günümüzde geleneksel kıstı takısının kullanımını yaşatmaya çalışan bir yerdir. İlçede sadece iki adet Kıstı ustası bulunmaktadır ve bu ustalar kuyumculuk yapmakta ancak Kıstı takısını talep olduğunda, özel siparişle ve

boş vakitlerinde yapmaktadırlar. İlçede var olan iki ustadan biri olan Mustafa Çilingir Ms hastası olduğu için bir süre Kıstı yapımına ara verdiğini ve maalesef babasından öğrendiği ustalığını öğretebileceği çırakların yetişmediğini belirtmiştir. Set halindeki bir Kıstı'nın yapımının yaklaşık bir ay kadar bir süre aldığını belirten Mustafa Çilingir, genç kızlara ve gelinlere çeyizlik olarak üretilen Kıstı'nın anneden kıza geçen bir takı olduğunu, o yüzden de bazı dönemlerde talebin az olduğunu belirtmiştir.

22 ayar altından üretilen standart bir Kıstı takısı, 33 Ayak ve 34 Kent'ten oluşmaktadır; ancak bunun yanı sıra boyunun arkasına kadar uzatılan Kent'ler ile 33 ayak ve 58 kenet ile de kıstı üretimi yapılmaktadır. Ayak, Kıstı'nın ana motifidir ve kentler ile boyun üzerine sarkar. Genellikle balık motifi olan ayaklar, kesin olmayan bilgilere göre Şahmeran'dan esinlenerek oluşturulmuştur ve boyu 2cm'dir. Kent ise, incilerle birlikte yan yana dizilen ve ayak kısmını tutan, boynu sarmalayan kısımdır. Kıstı takısı daha çok düğünlerde gelinlere çeyiz yoluyla takılan bir takı olduğu için maddi imkânları kısıtlı olan aileler kiralama veya ödünç alma yoluyla geçici bir kullanım gerçekleştirmektedir. Bu durum üretimin sürekliliğini engellemektedir. Kıstı takısı onu üreten ustasının kimliği ve markası niteliğindedir. Kıstı ustası Mustafa Çilingir'in belirttiğine göre, bir Kıstı'nın üzerindeki dokulara ve işleniş biçimine bakılarak hangi usta tarafından üretildiği yöre halkınca bilinmektedir. Türk kültürünün yaşatmaya çalışan geleneksel takılardan biri olan Kıstı takısının üretimi ve kullanımı teşvik edilmeli, bu sanatı devam ettirecek olan çıraklar yetiştirilmelidir. Kıstı takısının tanıtımı için internet ve medya gibi sosyal paylaşım sitelerinde ve geleneksel temalı filmlerde, dizilerde takılarak teşvik edilmelidir.

Türkiye'de varlığının sürdüren ve marka haline gelen büyük kuyumcu şirketler geleneksel takı kültürü konsepti kapsamında özel koleksiyonlar tasarlayıp üretmektedirler. Bu markaların koleksiyonuna Kıstı takısı da eklenmeli ve böylece takının geniş kitlelere tanıtılması sağlanmalıdır.

4. KAYNAKÇA

Ahde-Deal. Petra. *Women And Jewelry*. Aalto University Publication Series Doctoral Dissertations 1/ Helsinki: 2013.

Demirtaş, Pelin. *Takı Kültürü Ve Tasarımı Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi,1996.

ER,Birnaz. "*The Position of Traditional Anatolian Jewelry in the Jewelry Sector and Production Problems*". European Journal of Economics and Business Studies, May-Aug 2016 Vol.5 Nr. 1/ 113-122. 2016.

Er, Birnaz, Kayabaşı, Nuran. *Günümüzde Van ilinde Savat Tekniği ile Üretilen Gümüş Takılar.* II. Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu Bildirileri. 151–157, Dumlupınar Üniversitesi., Kütahya: 2010.

Favori. *"Altın".* Sayı:2 İstanbul: Favori Altın Yayıncılık. 2002.

Gargi Zeynep. *Ege Bölgesi Geleneksel Kadın Giyiminde Bel Aksesuarları (İzmir, Aydın, Manisa Örneğinde)*.Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.

"yy". *Türkiye'de Kuyumculuk ve Altın.* İstanbul Ticaret Odası, İstanbul: 2003.

"yy". *Tarih Boyunca Türklerde Altın*. İstanbul: İstanbul Altın Borsası Yayınları, 2002.

Kaur, Prabhjot. *"Women And Jewelry - The Traditional and Religious Dimensions of Ornamentation"* (Ocak 2012) 07 Mart 2018.
https://www.researchgate.net/publication

Keçe Türker, Seher. *Geçmişin Aralığından Geleceğe Süzülen Işık: Gelinler ve Takıları*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.

Meriçboyu, Yıldız Akyay. *Antikçağ'da Anadolu Takıları*, İstanbul: Akbank Yayınları, 2001.

Özkan, Yeşim. *Aydın Müzesinde Bulunan Etnografik Takılar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2010.

Payzın, Sevim. *"Anadolu Takıları".* Antika Aylık Dergi, Nisan, Sayı: 1, İstanbul: 1985.

Yağmur, Önder and Yeşilyurt, Funda. "*A Study On Modern Jewelry Designed With Traditional Turkish Ceramics And Women's Acceptance Of This Jewelry*". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 16 (2): 271-284, 2012.

Kaynak Kişi

Mustafa Çilingir, Adresi: Yemeniciler Çarşısı No:71/A Kastamonu/Tosya. Görüşme Tarihi: 21.10.2015.